

ЛИСИК М. А.,аспірант кафедри загальної теорії права
та держави

(Національний університет

«Одеська юридична академія»)

УДК 340.12:342.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.99>**ПРАВОЗАКОННІСТЬ У РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Правозаконність є ключовим принципом правового регулювання, що забезпечує відповідність правових норм фундаментальним засадам верховенства права, справедливості та правового порядку. Попри загальну універсальність цього поняття, його зміст і механізми реалізації значною мірою залежать від специфіки правової системи, історичних умов її формування та соціокультурних факторів. У статті здійснено порівняльний аналіз концепції правозаконності у трьох основних правових традиціях: романо-германській, англосаксонській та мусульманській.

Досліджено особливості правозаконності в романо-германській системі, яка ґрунтується на верховенстві писаного закону, кодифікації нормативних актів та ієрархічній структурі правового регулювання. В англосаксонському праві правозаконність реалізується через систему судових прецедентів, що забезпечує гнучкість правозастосування, принцип *stare decisis* та активну роль судової влади в контролі за відповідністю правових норм фундаментальним принципам права. У мусульманському праві правозаконність визначається відповідністю релігійним нормам шариату, де право є не лише юридичним, а й морально-етичним явищем, що регулює суспільні відносини через Коран, Сунну, іджму та кіяс.

Розглянуто основні підходи до розуміння правозаконності з позицій нормативного, соціологічного та ґносеологічного підходів, що дозволяє оцінити як формальний аспект відповідності правових актів чинному законодавству, так і їхню матеріальну відповідність принципам справедливості та правової визначеності. Окрему увагу приділено механізмам забезпечення правозаконності у кожній правовій системі, включаючи роль конституційного контролю, судового нагляду, адміністративної юстиції та правозастосовної практики.

Результати дослідження свідчать про те, що попри суттєві відмінності в підходах до правозаконності, всі правові системи прагнуть до забезпечення стабільності правопорядку, ефективності правового регулювання та захисту прав і свобод особи. Компаративний аналіз дозволяє виявити не лише спільні риси правозаконності, але й специфічні механізми її реалізації в різних правових культурах, що має значення для вдосконалення національних систем правового регулювання в умовах правової глобалізації.

Ключові слова: право, закон, правозаконність, верховенство права, правова визначеність, правопорядок, законність, судовий прецедент, порівняльно-правовий аналіз.

Lysyk M. A. The rule of law in different legal systems: a comparative analysis

The Rule of Law is a key principle of legal regulation, ensuring the conformity of legal norms with the fundamental tenets of the supremacy of law, justice, and legal order. Despite the general universality of this concept, its content and mechanisms

of implementation largely depend on the specifics of a given legal system, the historical conditions of its formation, and sociocultural factors. This article provides a comparative analysis of the concept of the rule of law in three major legal traditions: the Romano-Germanic, Anglo-Saxon, and Islamic legal systems.

The study examines the characteristics of the rule of law in the Romano-Germanic system, which is based on the supremacy of written law, codification of normative acts, and a hierarchical structure of legal regulation. In Anglo-Saxon law, the rule of law is realized through the system of judicial precedents, ensuring flexibility in law enforcement, the principle of stare decisis, and the active role of the judiciary in overseeing the compliance of legal norms with fundamental legal principles. In Islamic law, the rule of law is determined by adherence to religious norms of Sharia, where law is not only a legal but also a moral and ethical phenomenon that regulates social relations through the Quran, Sunnah, ijma, and qiyas.

The article considers the main approaches to understanding the rule of law from normative, sociological, and epistemological perspectives, allowing for an assessment of both the formal aspect of legal acts' compliance with current legislation and their substantive conformity to the principles of justice and legal certainty. Particular attention is given to the mechanisms for ensuring the rule of law in each legal system, including the role of constitutional review, judicial oversight, administrative justice, and law enforcement practices.

The study's findings indicate that, despite significant differences in approaches to the rule of law, all legal systems strive to ensure the stability of the legal order, the effectiveness of legal regulation, and the protection of individual rights and freedoms. The comparative analysis highlights not only the common features of the rule of law but also the specific mechanisms for its implementation in different legal cultures, which is essential for improving national legal systems in the context of legal globalization.

Key words: law, legislation, rule of law, supremacy of law, legal certainty, legal order, legality, judicial precedent, comparative legal analysis.

Вступ. Правозаконність є фундаментальною категорією правової науки, що визначає взаємозв'язок між правом і законом, їх роль у формуванні правопорядку та регулюванні суспільних відносин. Попри універсальність цієї категорії, її зміст та механізми реалізації значною мірою залежать від правової традиції конкретної держави або регіону. У різних правових системах – романо-германській, англосаксонській та мусульманській – поняття правозаконності має суттєві особливості, обумовлені історичними, культурними, соціальними та релігійними чинниками.

Романо-германська правова традиція ґрунтується на принципі верховенства писаного закону, що забезпечує передбачуваність і системність правового регулювання. Англосаксонська система, навпаки, розглядає судовий прецедент як основу права, що сприяє його гнучкості та адаптивності до змінних суспільних умов. У мусульманському праві правозаконність значною мірою визначається релігійними нормами шаріату, які встановлюють обов'язкові правові приписи, що перевищують волю держави у правотворчому процесі.

Дослідження правозаконності у порівняльному аспекті є надзвичайно актуальним, оскільки дозволяє виявити як загальні закономірності функціонування права у різних правових системах, так і їх специфічні особливості. Зіставлення підходів до правозаконності у різних традиціях сприяє розширенню уявлень про правові механізми забезпечення законності, ефективності правозастосування та функціонування судової системи.

Метою дослідження є аналіз сутності правозаконності в романо-германській, англосаксонській та мусульманській правових системах, визначення їх спільних та відмінних рис, а також оцінка впливу історичних, соціокультурних та релігійних факторів на формування концепції правозаконності в кожній із зазначених традицій.

Виклад основного матеріалу. Правозаконність є центральною категорією правової науки, що відображає узгодженість юридичних норм із фундаментальними принципами верховенства права, справедливості та правового порядку. Вона охоплює як формальний аспект, що передбачає відповідність правових актів чинному законодавству, так і матеріальний, який стосується відповідності цих актів загально визнаним принципам права, включаючи ідеї природної справедливості, правової визначеності та правомірності державного примусу. Правозаконність забезпечує стабільність правової системи, що є необхідною умовою для належного функціонування державних інституцій, реалізації прав і свобод громадян та підтримання суспільного порядку.

Історично правозаконність формувалася під впливом різних правових традицій, кожна з яких виробила власне розуміння цього феномена. У романо-германській правовій традиції правозаконність тісно пов'язана з верховенством писаного закону, що слугує основним регулятором суспільних відносин та забезпечує правову передбачуваність. В англосаксонській системі правозаконність реалізується через прецедентне право, що дозволяє правовій системі зберігати гнучкість і враховувати особливості конкретних ситуацій. У мусульманській правовій системі правозаконність визначається відповідністю правових норм релігійним джерелам, таким як Коран, Сунна, іджма та кіяс, що зумовлює тісний взаємозв'язок права з морально-релігійними засадами суспільства.

Розуміння правозаконності залежить від методологічного підходу, який застосовується до її аналізу. У межах нормативного підходу вона розглядається як відповідність усіх правових актів встановленим нормам права, що забезпечує стабільність правозастосування. Гносеологічний підхід акцентує увагу на взаємозв'язку права, закону та суспільного правопорядку в різних історичних і соціокультурних умовах. Соціологічний підхід, у свою чергу, дозволяє оцінити не лише формальну відповідність законодавства, а й реальний рівень його дотримання в суспільстві, ефективність правозастосування та вплив правових норм на соціальні процеси.

На формування та розвиток правозаконності впливають численні чинники, що відрізняються залежно від конкретної правової системи. Одним із ключових факторів є історична еволюція правових інститутів, що визначає специфіку їхньої організації та функціонування. Наприклад, у країнах континентальної Європи кодифікація права сприяла розвитку концепції формальної законності, тоді як в англійських державах гнучкість судового прецеденту забезпечила можливість індивідуалізації правозастосування. Крім того, значну роль відіграє характер правової системи: романо-германська традиція базується на ієрархії нормативних актів, англосаксонська – на прецедентному регулюванні, а мусульманська – на поєднанні релігійного права та державного законодавства [4, с.81-85].

Державний устрій також впливає на особливості реалізації правозаконності. У країнах із жорсткою централізацією влади правозаконність часто асоціюється з беззаперечним дотриманням нормативних актів, навіть якщо вони суперечать фундаментальним правам людини. Водночас у державах із розвиненою системою поділу влади правозаконність передбачає наявність ефективних механізмів контролю за законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Судова система відіграє особливу роль у забезпеченні правозаконності, оскільки саме вона здійснює контроль за відповідністю нормативних актів принципам права, тлумачить та застосовує законодавство у процесі правозастосування. Незалежність судової влади та її здатність до ефективного контролю є одним із визначальних чинників, що впливають на рівень правозаконності в тій чи іншій країні.

Отже, правозаконність є складним і багатовимірним явищем, яке не може бути зведене лише до формальної відповідності норм права чинному законодавству. Вона передбачає також матеріальну відповідність правових норм принципам справедливості, прав людини та демократичних засад. Аналіз правозаконності у порівняльному аспекті дозволяє не лише визначити загальні закономірності її функціонування, але й виявити специфічні риси, властиві різним правовим системам. Це, своєю чергою, сприяє глибшому розумінню правових механізмів, що забезпечують стабільність правопорядку та ефективність правового регулювання в умовах різних правових традицій.

Романо-германська правова традиція є однією з найбільш розвинених і впливових систем права, що склалася на основі римського права та його подальшої еволюції в країнах континентальної Європи. Вона ґрунтується на кодифікованих нормативних актах, які становлять основу правового регулювання, а також на принципах правової визначеності, ієрархічності правових норм і верховенства закону як основного джерела права. У цій правовій системі правозаконність передбачає відповідність усіх нормативних актів встановленим правовим принципам і їхню передбачуваність у процесі правозастосування [7].

У межах цієї традиції головним критерієм правозаконності є відповідність законів загальним принципам права, що закріплені в конституції та міжнародних актах. Закон у цій системі розглядається як основне джерело права, а його ухвалення відбувається в межах суворої ієрархії нормативних актів. Правозаконність реалізується через жорстку систему контролю за відповідністю підзаконних актів законам вищої юридичної сили, що забезпечує узгодженість і єдність правового регулювання.

Однією з ключових рис романо-германської традиції є її системність та формалізованість. Закони ухвалюються органами законодавчої влади та мають загальнообов'язковий характер. Це дозволяє забезпечити стабільність правового регулювання, оскільки правила встановлюються наперед і діють незалежно від конкретних обставин або суб'єктивних рішень суддів. Така система сприяє підвищенню рівня правової визначеності та передбачуваності правозастосування, що є важливою складовою правозаконності.

Історичний розвиток романо-германської правової системи зумовив поступове закріплення верховенства писаного закону як основного інструменту правового регулювання. Починаючи з епохи рецепції римського права в Середньовіччі, через кодифікаційні процеси XVIII–XIX століть, зокрема прийняття Французького цивільного кодексу 1804 року [6] та Німецького цивільного уложення 1896 року, романо-германська традиція сформувала концепцію законності, що спирається на формальне дотримання законодавчих норм і їхню відповідність фундаментальним принципам права.

Система правозастосування у цій традиції ґрунтується на законодавчих актах, а судді відіграють відносно пасивну роль у тлумаченні норм. Судова практика не є джерелом права, хоча суди можуть використовувати попередні рішення для забезпечення правової послідовності. Однак вони не створюють нові правові норми, як це відбувається в англосаксонській системі. Це забезпечує стабільність правової системи, але водночас обмежує можливості оперативного реагування на нові суспільні виклики через судову практику.

Ієрархія норм у романо-германській традиції є одним із головних механізмів забезпечення правозаконності. Конституція має найвищу юридичну силу, а всі інші акти повинні відповідати її положенням. З метою забезпечення відповідності законодавчих актів конституційним принципам діє система конституційного контролю, що представлена конституційними судами або радами. Вони мають повноваження скасовувати нормативні акти, які суперечать конституції або порушують основоположні права людини.

Забезпечення правозаконності в цій системі залежить також від функціонування адміністративної юстиції, яка здійснює контроль за діяльністю органів державної влади та відповідністю їхніх рішень принципам законності. Адміністративні суди мають компетенцію переглядати рішення органів влади на предмет їхньої відповідності закону, що сприяє дотриманню принципів правової визначеності та справедливості у сфері державного управління.

Правозаконність у романо-германській традиції також підтримується через інституційні механізми правотворчості та правозастосування. Важливу роль відіграють правові доктрини та наукова юридична школа, що сприяють уніфікації правозастосовної практики та формулюванню принципів, які допомагають вирішувати колізії в законодавстві.

Англосаксонська правова традиція, що сформувалася у Великій Британії та поширилася на США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію та низку інших країн, має унікальні підходи до правозаконності, які суттєво відрізняються від континентальних правових систем. В основі цієї традиції лежить не формалізована система кодифікованих норм, а гнучка модель прецедентного права, що дозволяє адаптувати правову систему до змінних соціальних умов.

В англосаксонській правовій доктрині правозаконність пов'язується передусім із принципом *rule of law*, що передбачає верховенство права, незалежність судової влади та рівність усіх перед законом [3].

На відміну від романо-германської системи, де писане законодавство є основним джерелом права, в англосаксонській правовій традиції ключову роль відіграє судовий прецедент. Судові рішення, ухвалені вищими судами, набувають обов'язкового характеру для розгляду подібних справ у майбутньому, що забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування. Такий механізм правозаконності базується на принципі *stare decisis*, згідно з яким суди зобов'язані дотримуватися раніше ухвалених рішень у подібних справах. Унаслідок цього судді не лише застосовують закон, а й фактично його творять, що надає англосаксонській правовій системі гнучкості, але водночас підвищує роль судової дискреції у визначенні правозаконності.

Формування правозаконності в англосаксонському праві тісно пов'язане з історичним розвитком системи загального права. Вона бере свій початок у середньовічній Англії, де судові рішення королівських суддів поступово сформували правові прецеденти, що стали основою для майбутніх правових норм. Із розвитком державних інституцій було встановлено баланс між звичаєвим правом, прецедентним регулюванням та законодавчими актами. Згодом із поширенням британської правової культури цей підхід закріпився в інших державах, що дотримуються англосаксонської правової традиції.

Одним із центральних елементів правозаконності в цій системі є незалежність судової влади, яка виконує не лише функцію застосування норм, а й контролює законодавчу та виконавчу гілки влади, забезпечуючи відповідність їхніх рішень принципам права. В англосаксонській традиції суди відіграють активну роль у правотворчому процесі, здійснюючи судовий контроль за законодавчими актами та адміністративними рішеннями. Особливо важливою в цьому контексті є практика судового контролю за конституційністю законів, яка розвинулася в США після рішення Верховного суду у справі *Marbury v. Madison* (1803). Ця справа заклала принцип судового перегляду законодавчих актів, що надало судам право скасовувати закони, які суперечать конституції [2].

Суттєвим аспектом правозаконності в англосаксонській правовій традиції є принцип *due process of law*, який забезпечує справедливе правосуддя, процесуальні гарантії та захист прав особи у правовій системі. Цей принцип відіграє ключову роль у визначенні меж державного втручання в права людини та встановлює критерії правомірності рішень судових та адміністративних органів.

Хоча законодавство в англосаксонській системі також відіграє значну роль, воно не має такої ж домінантної позиції, як у романо-германській традиції. Закони ухвалюються парламентами, але їхнє тлумачення та застосування значною мірою залежать від судової практики. Законодавство є динамічним інструментом регулювання суспільних відносин, але його застосування вимагає гнучкого тлумачення через судові рішення. Унаслідок цього правозаконність у межах англосаксонської традиції є результатом балансу між законодавчими нормами та судовими прецедентами, що гарантує водночас стабільність та адаптивність правової системи.

Забезпечення правозаконності в англосаксонській традиції відбувається також через систему судових інстанцій, де важливу роль відіграють вищі суди, які мають повноваження переглядати справи на предмет відповідності норм права та принципів справедливості. Верховні суди в таких країнах, як Велика Британія, США, Канада, відіграють визначальну роль у формуванні прецедентного права та забезпеченні правозаконності [5].

Мусульманська правова традиція є унікальною правовою системою, що поєднує правові норми з релігійними настановами. Вона ґрунтується на принципах шариату – системи релігійно-правових норм, які визначають правозаконність через відповідність божественному закону, викладеному в Корані та інших релігійних джерелах. Особливістю цієї традиції є те, що правозаконність розглядається не лише як юридична категорія, але й як морально-етичне поняття, що забезпечує гармонію між вірою, суспільним порядком і правовим регулюванням.

Концепція правозаконності в мусульманському праві базується на розмежуванні між божественним та людським правом. Божественне право, що міститься в Корані та Сунні, розглядається як абсолютне та незмінне. Воно регулює фундаментальні аспекти суспільного життя, включаючи питання сімейного права, спадкування, кримінального покарання та моральних приписів. Натомість людське право, що створюється правознавцями на основі тлумачення релігійних текстів та правових аналогій, є змінним і може адаптуватися до конкретних соціальних умов. Це розмежування формує основу правозаконності, оскільки визначає межі, в яких може діяти державна влада, а також критерії легітимності прийнятих рішень.

Основними джерелами мусульманського права є Коран – священна книга ісламу, Сунна – зібрання висловів і вчинків пророка Мухаммеда, іджма – колективна думка ісламських правознавців щодо певного правового питання, та кіяс – метод аналогії, що дозволяє тлумачити правові питання, які не були безпосередньо врегульовані первинними джерелами. Ця багаторівнева система правотворення забезпечує правозаконність через обов'язковість дотримання релігійних норм та їхню узгодженість із соціальними потребами мусульманської громади [1].

Історичний розвиток мусульманської правової системи свідчить про те, що вона від початку була тісно пов'язана з релігійною владою та моральними нормами. В умовах класичних ісламських держав правозаконність забезпечувалася через існування релігійних судів (каді), які тлумачили норми шаріату та застосовували їх у правозастосовній діяльності. Судді мали значну автономію, оскільки їхні рішення базувалися не лише на писаних нормах, а й на власному розумінні ісламських принципів справедливості та праведності.

Роль державної влади у забезпеченні правозаконності в мусульманському праві є особливою. На відміну від романо-германської чи англосаксонської традицій, де правозаконність контролюється законодавчими та судовими органами, в мусульманських правових системах влада правителя (халіфа, султана, еміра) є обмеженою релігійними нормами. Це означає, що законодавча діяльність світської влади повинна узгоджуватися з шаріатом, а будь-які правові акти, що суперечать релігійним приписам, вважаються нелегітимними. Таким чином, правозаконність у цій традиції забезпечується через відповідність норм шаріату, що вважається єдиним джерелом справедливого права.

Однією з характерних рис мусульманської правозаконності є її залежність від школи ісламського права, до якої належить конкретна громада чи держава. У сунітському ісламі існує чотири основні школи права: ханафітська, малікітська, шафіїтська та ханбалітська, кожна з яких має власні підходи до тлумачення норм. У шиїтському ісламі також існують окремі правові школи, що базуються на власних принципах правозастосування. Ця різноманітність впливає на правозаконність у різних мусульманських державах, оскільки в кожній країні діє свій підхід до поєднання релігійних норм із позитивним законодавством.

Сучасні мусульманські держави по-різному реалізують принцип правозаконності, що залежить від рівня їхньої секуляризації. У таких країнах, як Саудівська Аравія та Іран, правова система залишається майже повністю заснованою на шаріаті, а судова влада здійснює правосуддя відповідно до релігійних норм. Натомість у країнах, як Туреччина, Єгипет чи Пакистан, існує змішана система, де поряд із релігійним правом діють елементи світського законодавства, що забезпечують певну адаптацію правозаконності до сучасних соціально-економічних умов.

Забезпечення правозаконності у мусульманському праві також залежить від механізмів правозастосування. У ряді країн існують спеціалізовані шаріатські суди, які розглядають справи з питань сімейного, кримінального та майнового права. Водночас у деяких державах функціонують паралельні світські суди, що застосовують національне законодавство. Це свідчить про те, що правозаконність у мусульманському світі не є уніфікованою, а її реалізація залежить від історичних, політичних та соціальних умов конкретної країни.

Висновки. Правозаконність є ключовим принципом правового регулювання, що забезпечує відповідність правових норм фундаментальним засадам верховенства права, справедливості та правового порядку. Її реалізація відрізняється залежно від правової традиції.

У романо-германській системі правозаконність ґрунтується на верховенстві писаного закону, правовій визначеності та конституційному контролю. В англосаксонській традиції вона забезпечується через rule of law, судовий прецедент і незалежність судової влади. У мусульманському праві правозаконність визначається відповідністю норм шаріату, що поєднує юридичні та морально-релігійні аспекти.

Порівняльний аналіз свідчить, що попри відмінності, всі правові системи прагнуть до забезпечення стабільності, передбачуваності та справедливості правового регулювання, використовуючи власні механізми контролю й правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Mansoor M. *Islamic Modernism, Nationalism, and Fundamentalism: Episode and Discourse*, pg. 33. Chicago: University of Chicago Press, 2005. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/I/bo3534148.html>
2. Marbury v. Madison. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Marbury-v-Madison>
3. Іванів А.Р. Судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї. *Економіка, фінанси, право*. 2023. №2. С. 17-21. URL: https://www.researchgate.net/publication/369221033_Judicial_precedent_in_the_Anglo-Saxon_legal_family
4. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Тернопільський національний економічний університет. Кафедра теорії та історії держави і права. 289 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9418/1/4.PTDP_Konspekt%20lekzij.pdf
5. Флоря А.Р., Лісна І.С. Судовий прецедент у правовій системі США. *Право та державне управління*. 2017. №4 (29). Том 1. С. 33-37. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2017/tom_1/8.pdf
6. Цивільний кодекс Франції. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97
7. Шаганенко В.П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. Том 1. №6-1. С. 88-91. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-1-1/22.pdf>

